

УДК 316.334.3

І.Бекешкіна,
кандидат філософських наук

СТАВЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДО ВИБОРІВ ЯК ДЕМОКРАТИЧНОГО ІНСТИТУТУ

Стаття присвячена аналізу громадської думки населення України стосовно оцінок виборів як демократичного механізму, через який громадяни мають можливість здійснювати свій вплив на владу. Показано, що громадська думка з цих питань має суперечливий характер: з одного боку, громадяни доволі високо оцінюють роль виборів, з другого – висловлюють скепсис стосовно дієвості цього механізму.

Keywords: *elections, participation in elections, democratic institutions, mechanisms of democracy.*

Ключові слова: *вибори, участь у виборах, демократичні інституції, механізми демократії.*

Ключевые слова: *выборы, участие в выборах, демократические институты, механизмы демократии.*

Вибори є ключовим механізмом демократичного суспільства, оскільки це найбільш поширений, масовий і доступний спосіб залучення усіх громадян до формування органів влади та визначення курсу розвитку країни.

Можна виділити кілька функцій, які виконують вибори у демократичних суспільствах:

- відбір правлячої політичної еліти;
- легітимація влади;
- вибір програми розвитку країни;
- оцінка діяльності влади;
- оновлення владної еліти;
- залучення громадян до участі у політиці.

Саме через вибори громадяни можуть чинити вирішальний вплив як на відбір політичної еліти, якій на певний

термін народ делегує повноваження щодо управління суспільством, так і на вибір шляху розвитку країни та спосіб розв'язання найбільш актуальних соціальних проблем. Від того, наскільки дієвим є цей механізм, залежить міра демократичності суспільства.

Вибори в Україні мають не довгу історію, бо не можна ж вважати реальними вибори з одного кандидата у Радянському Союзі. Перші змагальні вибори відбулися в Україні ще коли вона перебувала у складі СРСР, у період перебудови, після того, як у 1988 р. був прийнятий Закон про вибори депутатів СРСР та Закон про вибори Верховної Ради УРСР. Вибори були мажоритарними, і тоді вперше за усю історію СРСР були реальні змагання кандидатів, а у Києві, під час додаткових виборів до Верховної Ради СРСР, після програшу першого секретаря Київського міськкому К.Масика (який програв, будучи єдиним кандидатом), за мандат депутата змагалися 23 кандидати.

Після здобуття Україною незалежності проведення змагальних виборів усіх рівнів стало невід'ємною складовою політичної системи.

Водночас існувало чимало факторів, які істотно знижували вагомість механізму демократичних виборів як способу здійснення впливу на владу – це і відсутність у громадян традицій здійснення свідомого раціонального вибору, і нерозвиненість багатопартійної системи, і недосконалість законодавства, яке до того ж постійно змінювалося від виборів до виборів.

Водночас майже усі вибори в Україні, за винятком президентських виборів 2004 р., визнавалися міжнародною спільнотою як загалом такі, які відповідають стандартам демократичних виборів. Змагальність виборів давала змогу, попри усі проблеми з іншими демократичними механізмами за часів режиму Кучми, класифікувати Україну як електоральну демократію, а не “суто” авторитарний режим.

Після “помаранчевої революції” Україна здійснила серйозний поступ у напрямі демократії, особливо у царині свободи ЗМІ, що істотно відбилося на якості виборів, насам-

перед стосовно вільного доступу усіх суб'єктів виборів до ЗМІ, зрівнювання можливостей для пропаганди та агітації.

Проте чи можна вважати, що вибори в Україні повною мірою стали демократичним механізмом народовладдя? Як самі громадяни розцінюють можливості, які надають їм вибори?

Слід сказати, що загалом ставлення населення до виборів не є однозначним. Загалом громадяни України відповідально ставляться до участі у виборах. Об'єктивним свідченням цього є стабільно високий відсоток участі громадян у виборах – вищий, ніж у деяких країнах, які значно далі, ніж Україна, просунулися на шляху демократії. Громадя-

Таблиця 1

**Динаміка відповідей населення України на запитання
“Чи існують конкретні механізми, які дозволяють
пересічним громадянам України чинити вплив
на ухвалення певних державних рішень?”* (%)**

<i>Механізми впливу громадян на владу</i>	<i>Травень 2004</i>	<i>Грудень 2007</i>	<i>Грудень 2009</i>
Вибори Президента	31,2	32,2	37,1
Вибори Верховної Ради	26,7	27,8	29,2
Вибори місцевої влади	28,3	17,5	25,2
Участь у діяльності політичних партій	12,5	4,7	6,2
Участь у громадських обговореннях	9,1	5,2	6,7
Звернення до засобів масової інформації	16,2	8,1	16,4
Звернення до депутатів	19,4	6,1	7,9
Участь у діяльності громадських організацій	11,0	8,1	6,5
Участь у мітингах, демонстраціях	23,2	21,5	17,1
Участь у страйках	19,4	14,2	14,9
Збір підписів, підписання петицій	17,0	7,1	10,9
Судові позови до органів влади	9,1	5,6	8,7
Інше	0,3	0,4	1,3
Насправді, пересічний громадянин ніяк на рішення влади вплинути не може	40,1	28,2	28,3
Важко сказати	8,9	11,3	11,4

* Кількість відповідей не обмежувалася.

ни високо поцінують роль виборів насамперед через те, що не бачать інших дієвих механізмів, які б давали їм змогу чинити вплив на владу.

Як засвідчують дані (*табл. 1*), серед усіх демократичних механізмів, які призначені для здійснення громадянами впливу на владу, значущими визнаються лише вибори – Президента, Верховної Ради та місцевої влади. Причому характерно, що вибори Президента в очах громадян мають найбільшу вагу, навіть, незважаючи на те, що після політичної реформи 2004 р. повноваження Президента були істотно урізані, й Україна з президентсько-парламентської республіки перетворилася на парламентсько-президентську, де головну роль відіграє коаліція більшості у Верховній Раді. Більше того, попри урізання повноважень, перед виборами 2010 р. громадяни надавали виборам Президента ще більшої ваги, ніж перед попередніми президентськими виборами, коли повноваження Президента були вирішальними.

Цікавими є мотиви, через які громадяни беруть участь у виборах. Здавалося б, основне призначення виборів – це обрати владу, проголосувавши за тих кандидатів чи за ті політичні сили, яким громадяни готові довірити владу. Водночас цей мотив – обрання тих, хто виборцям до вподоби, – стабільно не є вирішальним (*табл. 2*). Головним мотивом участі у виборах є передусім усвідомлення свого громадянського обов'язку – цей мотив є домінуючим на усіх виборах, що відбувалися в Україні – як парламентських, так і президентських. Вражає те, що другим за значущістю мотивом є побоювання, що в разі неучасті у виборах голос відсутнього виборця може бути сфальсифікований – цей мотив участі є значущим для третини виборців (а найбільш високий він серед молоді), причому цей відсоток не зменшився і після виборів 2006 і 2007 р., коли вибори були визнані чесними і демократичними, а результати усіх проведених екзит-полів зійшлися між собою і з результатами Центральної виборчої комісії. Привертає до себе увагу й те, що поступово, від виборів до виборів,

Таблиця 2**Причини участі громадян у виборах* (%)**

<i>Причини участі у виборах</i>	<i>Квітень 1998</i>	<i>Вересень 2002</i>	<i>Липень 2007</i>	<i>Грудень 2010</i>
Участь у виборах – обов’язок громадянина	42	50	49,5	44,4
Я звик брати участь у виборах	19	17	12,0	11,2
Серед партій та блоків (на президентських виборах – “кандидатів”) є такі, які мені подобаються	13	13	19,1	23,8
Участь у виборах – можливість вплинути на ситуацію в Україні	30	22	25,5	15,2
Не хочу, щоб моїм голосом скористався інший	31	29	35,3	34,1
Мені цікаво узяти участь у цих “змаганнях” – хто переможе?	7	4	4,6	3,3
Інше	2	1	0,6	0,2
Важко відповісти	1	1	1,4	1,9

* Кількість відповідей обмежувалася двома варіантами.

зменшується відсоток тих, хто сподівається через участь у виборах вплинути на ситуацію в Україні.

Загалом результати опитувань засвідчують дуже високий рівень очікувань фальсифікацій на виборах (*табл. 3*). Причому з року в рік очікування на фальсифікації зростає. Цікаво, що напередодні президентських виборів 2004 р. очікувань на фальсифікацій було істотно менше, ніж перед наступними парламентськими виборами і президентськими виборами 2010 р., які відбувалися в цілому чесно і демократично. Вочевидь, ця вже стала для українського виборця установка пов’язана з тим, що для українських політиків стало вже поганою традицією після кожних виборів у разі незадовільного результату волати про фальсифікації. Ситуацію не змінює навіть те, що після виборів 2004 р. результати усіх проведених екзит-полів збігаються з підрахунками Центральної виборчої комісії. Подібні безвідповідальні заяви політиків позбавляють вибори важливої функції – легітимації новообраної влади.

Таблиця 3

Як, на Вашу думку, пройнуть вибори? (%)

Варіанти відповідей	Квітень 1998	Листопад 2002	Серпень 2004	Листопад 2005	Вересень 2007	Грудень 2009
Пройнуть чесно, без підтасовок	20,1	9,2	12,4	6,8	5,9	9,9
Будуть окремі порушення, але вони істотно не вплинуть на загальний результат	29,0	29,0	32,3	36,2	26,9	38,2
Припускаю, що результати можуть бути перекручені	23,1	26,9	25,1	27,4	35,3	30,0
Обов'язково все буде підтасовано	8,0	19,9	17,9	17,5	20,0	11,3
Важко відповісти	19,8	14,5	12,3	11,6	11,9	10,6

Проте не лише очікування фальсифікацій знижує роль виборів у громадській думці. Громадяни – не лише ті, хто ухилився від участі у виборах, а й ті, хто прийшов на виборчі дільниці і зробив свій вибір, – не вірять у свою здатність шляхом виборів змінити життя на краще (табл. 4). Єдиний виняток – це ситуація напередодні парламентських виборів 2006 р., коли очікування змін на краще були досить високими. Проте після тих виборів настало розчарування, коли Верховна Рада виявила свою нездатність до плідної роботи, була розпущена, і були призначені дострокові вибори. І вже тоді скепсису побільшало. А от перед президентськими виборами 2010 р. сподівань на краще дещо побільшало, втім, це є наслідком того, що громадяни надають виборам Президента значно більшої ваги, ніж парламентським, попри те, що нині Президент позбавлений реальної можливості самотужки, без участі парламенту ухвалювати важливі для суспільства рішення і втілювати і реалізовувати обіцянки, що були дані виборцям.

Оскільки навіть перед виборами у виборців відсутні сподівання, що вибори зможуть поліпшити ситуацію у країні, то не дивно й те, що громадяни не надто цінують свій голос і не вважають, що їхня участь у виборах може

Таблиця 4

Сподівання населення та те, що вибори до Верховної Ради дадуть змогу поліпшити ситуацію в Україні (%)

<i>Сподівання на вибори</i>	<i>Квітень 1998</i>	<i>Серпень 2002</i>	<i>Березень 2006</i>	<i>Вересень 2007</i>	<i>Грудень 2009</i>
Вибори дозволять поліпшити ситуацію	29	24	44,7	28,2	36,2
Вибори нічого не змінять	42	54	24,4	42,3	33,2
Вибори лише погіршать ситуацію	6	5	5,9	11,6	6,3
Важко сказати	22	17	25,0	17,9	24,3

Таблиця 5

Думка населення України про те, чи вплине їхня особиста участь чи відмова від участі у виборах на майбутнє України (%)

<i>Впевненість у впливі своєї участі у виборах на майбутнє України</i>	<i>Квітень 1998</i>	<i>Серпень 2002</i>	<i>Березень 2006</i>	<i>Вересень 2007</i>	<i>Грудень 2009</i>
Істотно вплине	11	14	25,1	17,9	25,1
Певною мірою вплине	33	34	39,9	35,8	39,9
Ніяк не вплине	45	45	24,8	36,5	24,8
Важко сказати	11	7	10,2	9,9	10,2

вплинути на майбутнє України. Водночас у цьому питанні помітні й позитивні зрушення – після виборів 2004 р. впевненість виборців у вазі свого голосу все ж зростає (*табл. 5*).

Таке скептичне ставлення до виборів зумовило й підсумкову оцінку, коли більшість громадян не вважає вибори реальним демократичним механізмом, який дає змогу їм чинити реальний вплив на владу, причому від виборів до виборів цей скепсис зростає (*табл. 6*).

Звичайно, важливим є питання, чому саме вибори, на думку населення, не стали тією дієвою підмогою, яка б забезпечила їхній вплив на владу, адже саме вибори, здавалося б, є тим механізмом, який дає громадянам змогу і обирати собі владу, і визначати курс розвитку країни? Таке

Таблиця 6

Відповіді населення на запитання “Чи Ви згодні з тим, що вибори в Україні є реальним механізмом впливу громадян на владу?” (%)

Чи є вибори механізмом впливу на владу?	Березень 2006	Липень 2007	Грудень-2009
Зовсім не згодні	16	17,5	18,9
Переважно не згодні	15	25,2	28,2
Переважно згодні	29	21,7	25,4
Повністю згодні	8	3,8	2,6
Важко сказати	33	31,8	24,9

Таблиця 7

Відповіді населення на запитання “Що заважає виборам в Україні стати механізмом демократичної участі громадян у державних справах?”* (%)

Що заважає виборам стати механізмом впливу громадян на владу?	Травень 2004	Жовтень 2006	Грудень 2007	Грудень 2009
Невідповідність проведення виборів демократичним стандартам	18	15,5	25,5	15,0
Формування виконавчої влади не за результатами виборів	23	22,1	24,4	24,2
Невиконання тими, кого обрали, своїх виборчих обіцянок	48	47,3	44,2	54,2
Відсутність постійного громадського контролю за обраною владою	32	23,7	33,6	27,5
Неконкретність виборчих програм	17	12,3	18,5	13,4
Невимогливість громадян до своїх обранців, пасивність	29	17,2	21,9	21,7
Інше	3	1,2	0,7	1,0
Важко сказати	17	14,2	6,4	13,0

* Враховувалися відповіді тих, хто не вважає вибори механізмом впливу громадян на владу, можна було обрати не більше двох відповідей.

запитання ставилося у кількох опитуваннях (табл. 7). І завжди головною причиною, яка заважає виборам стати реальним демократичним механізмом, населення вважало і вважає те, що обранці не виконують своїх передвиборчих обіцянок.

Проте чи вимогливі, насправді, виборці до програм політичних сил і кандидатів? З одного боку, перед усіма виборами серед мотивів голосування виборці вказують на програми, з другого – вони не реагують на відсутність таких програм у політиків, які йдуть на вибори. Більше того, в опитуванні, проведеному перед президентськими виборами 2010 р., було запитання “Як ви вважаєте, той кандидат, за якого Ви зібралися проголосувати, достатньо вичерпно пояснив Вам, як він вирішуватиме ті проблеми, які для Вас важливі?”. Цікаво, що 53% виборців відповіли, що вони розуміють, як саме обраний ними кандидат розв’язуватиме ці проблеми. І це при тому, що серед найбільш важливих проблем, які має вирішувати новообраний Президент, за даними опитування, були подолання економічної кризи, боротьба з корупцією, проведення назрілих у суспільстві реформ (пенсійної, охорони здоров’я тощо). Експерти, що аналізували програми кандидатів, дійшли одностайного висновку щодо неконкретності програм, які не містять ані способів розв’язання проблем, ані якихось конкретних показників, за якими можна контролювати їхнє виконання. Вочевидь, основна проблема у тому, що виборці ще не навчилися обирати свідомо, ставити на виборах політичним силам та кандидатам конкретні запитання і виставляти конкретні вимоги щодо їхньої майбутньої діяльності, що є одним із основних показників електоральної культури, яка є невід’ємною складовою культури демократичних виборів.

Серед причин, через які вибори в Україні не стали механізмом впливу громадян на владу, друге місце посіла “відсутність постійного громадського контролю за обраною владою” – на це вказали 27% опитаних. Люди вже розуміють, що без активності громадян влада є безконтрольною і одразу після виборів забуде про свої обіцянки, що давалися перед виборами.

Вражаючі результати були отримані Київським міжнародним інститутом соціології перед президентськими виборами 2010 р. З’ясувалося, що виборці взагалі не вірять

майже ні у що, в чому їх намагаються переконати перед виборами політики: найменше виборці вірять у те, що декларації про доходи кандидатів у президенти відповідають їхнім справжнім доходам (не вірять 86%, вірять 3%); не вірять, що кандидати у президенти можуть подолати корупцію (не вірять 77%, вірять 8%); не вірять у те, що кандидати у президенти вестимуть свої виборчі кампанії чесно (не вірять 74%, вірять 7%); не вірять, що для кандидатів інтереси виборців важливіші за їхні амбіції (не вірять 72%, вірять 9%); не вірять, що кандидати у президенти можуть зупинити беззаконня (не вірять 71%, вірять 10%); не вірять, що кандидати у президенти можуть поліпшити життя людей (не вірять 67%, вірять 15%); нарешті, не вірять, що кандидати у президенти справді виконуватимуть свої програми (не вірять 62%, вірять 10%). У що вірять? У те, що тільки самі люди особисто зможуть поліпшити своє власне життя (у це вірять 70%, не вірять 16%).

Віра у власні сили – це, звісно, добре. Проте виникає запитання: а для чого тоді взагалі проводити вибори, якщо громадяни не вірять нічому, у чому їх намагаються переконати політики? І як тоді громадяни, насправді, роблять свій вибір?

Проблема не лише у недостатній розвиненості політичної культури населення, їхньому невмінні робити свідомий раціональний вибір. Причина ще й у якості політикуму, з якого виборцю й належить робити вибір. Багатопартійна система в Україні різнилась від партійних систем, які склалися у країнах з усталеною демократією. Реально партії в Україні існують як виразники інтересів фінансово-промислових груп, які й борються за владу під час виборів. А обіцянки, які щедро роздаються виборцям під час виборів, є формою маніпуляції громадською думкою, зваблення виборців. Нереалістичність цих обіцянок неодноразово аналізували експерти [1]. Та, власне, й виборці, як свідчать опитування, не надто ймуть віри цим обіцянкам.

Виникає запитання: а як же тоді виборці роблять свій вибір? Реально виборці ґрунтують свій вибір на виборі

особистостей, “своїх” політиків, яким вони довіряють більше. А поділ на “своїх” та “чужих” відбувається за поділом та ті питання, які в Україні ділять електорат – мови та зовнішньополітичних орієнтацій. Ці питання, які ділять країну, під час виборчих кампаній активно використовуються політиками для мобілізації “свого” електорату.

На президентських виборах-2010 виявилася нова тенденція – уперше кількість тих, хто проголосував проти усіх, була такою значною. Причому екзит-поли, які дають змогу дати реальний склад електоратів і кандидатів, і тих, хто принципово не підтримав на виборах жодного з кандидатів, засвідчує, що “протівсіхи” (як їх стали називати) – це переважно молоді виборці, жителі великих міст, які вирізняються більш високим освітнім рівнем. Можна спрогнозувати, що ця тенденція несприйняття політиків та політики у нинішньому стані зростатиме.

Отже, підсумовуючи, можна зробити висновок, що ставлення населення до виборів як демократичного механізму є суперечливим. З одного боку, громадяни беруть участь у виборах і вважають це своїм громадянським обов’язком, з другого – вони не ймуть віри, що ця громадянська активність має значення і зможе змінити на краще ситуацію у країні та вплинути на її майбутнє; з одного боку, громадяни звинувачують політиків, що вони не виконують своїх виборчих обіцянок, причому роблять це постійно, після кожних виборів, з другого – громадяни не карають за це політиків, тому ті й ставляться до своїх обіцянок безвідповідально. І політика в Україні зміниться тоді, коли виборці зможуть відігравати роль, за влучним висловом американського політолога Кея, “раціонального бога і винагороди” [2].

Література

1. Какие обещания не выполнит Янукович // Комментарии. – 2010. – № 5. – С. 6–11.
2. Key. Politics, Parties and Pressure Groups. – 5th ed. – New York : Thomas Y. Growell, 1964. – С. 11.